

Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća

TVRTKO BOŽIĆ

O.Š. "Fran Krsto Frankopan" Krk, Republika Hrvatska

Nepovoljne gospodarske prilike kakve su vladale na otoku Krku, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ugrožavale su osnovnu životnu egzistenciju seljaštva, tog najbrojnijeg dijela krčkog stanovništva. Opterećeno velikim dugovima, neplodnom i škrtom zemljom, bolešću vinove loze kao najvažnije kulture, nedovoljno tehnološki modernizirano, te ugroženo inozemnom konkurencijom, seljaštvo je prolazilo kroz razdoblje gospodarske krize. U takvim uvjetima javlja se krčko svećenstvo predvođeno biskupom Antunom Mahnićem koje, anticipirajući iskustva iz slovenskih zemalja i susjedne Istre, pokreće gospodarski list namijenjen seljacima - *Pučki prijatelj*. List je odigrao veliku ulogu u gospodarskom prosvjećivanju seljaštva, a na svojim stranicama je pratio osnivanje i razvoj kreditnih zadruga (posujilnica), koje su se na otoku počele osnivati od 1899., istovremeno kada je i pokrenut list. Godine 1911. izdavanje lista je prebačeno u Pazin, a do tada je na otoku djelovalo sedam kreditnih zadruga ili štedionica. Njihov razvoj prekinut će se u međuratnom razdoblju u kojem je ugašen i *Pučki prijatelj*.

Ključne riječi: Krk, kreditne zadruge, Antun Mahnić, *Pučki prijatelj*

Uvod

Gospodarske prilike na otoku Krku, ali i u cijeloj tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri kojoj je otok u administrativnom pogledu pripadao na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, bile su uistinu vrlo nepovoljne i teške. Pogotovo se ovakva ocjena odnosi na najbrojniji dio otočkog stanovništva, seljaštvo. Ono je, za razdoblje promatranja ovog rada, već gotovo pola stoljeća oslobođeno kmetskog, odnosno kolonatskog odnosa i svih davanja koja su proizlazila iz takvog odnosa. Međutim, ono što je de jure ukinuto ostalo je de facto prisutno u svagdašnjem životu krčkog i istarskog seljaka. Osim toga, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće krčko gospodarstvo doživljava razdoblje svoga propadanja uzrokovano bolestima vinove loze (filoksera i peronospora), tržišnom konkurencijom jeftinijeg talijanskog vina, propadanjem pomorstva zbog krize jedrenjaka, te periodičnim pojavama tuberkuloze i kuge među stanovništvom. Posljedice su se pojavile u svojim bremenitim oblicima. Možda je jedna od najtežih posljedica navedene ekonomske, pa samim time i živo-

tne devastacije, bilo iseljavanje pučanstva. Naime, upravo je prvo desetljeće 20. stoljeća period kada krčko stanovništvo, gotovo isključivo seljaštvo, emigrira tražeći bolje i kvalitetnije životne uvjete u prije svega prekontinentalnim zemljama.

Glavna i najvažnija gospodarska djelatnost bilo je poljodjelstvo od kojega je egzistirao najveći dio pučanstva. Otočno poljodjelstvo nije doseglo, po tadašnjim europskim uzusima, razinu moderne produkcije, nego je ostalo na vrlo primitivnoj razini, a dodatno ga je opterećivao običaj dijeljenja zemlje među nasljednicima čime su se usitnjavali i parcelirali ionako mali zemljišni posjedi. Naravno da u takvoj situaciji seljak-proizvođač nipošto nije bio u mogućnosti biti tržišno konkurentan veleposjednicima što je dovodilo do prisilnog napuštanja zemlje, ulaska u neokolonatski odnos ili do zaduživanja kod lihvara, što je bio najčešći slučaj. Upravo je lihvarstvo postala vrlo razgranata pošast među seljaštvom, koje se u nadi da će barem privremeno riješiti svoje probleme zadužuje kod raznih vjerovnika uz visoke kamate, do čak 50%. Pozitivni efekti, uvjetno rečeno, ovakvog zaduživanja bili su kratkotrajni, a oni negativni pogubni za dulje vrijeme.

Centralna austrijska vlast bila je inertna u pokušajima da pridone-se poboljšanju opće gospodarske situacije, te da unapređuje poljoprivredu. Kada je uzbuna zbog plime masovne neimaštine i siromaštva dosegla bečke parlamentarne klupe, stigla je reakcija zakonodavne vlasti. U pokrajinu Istru stiže 1883. prijedlog da Pokrajinski sabor u Poreču osnuje za područje svoje ingerencije Pokrajinsko gospodarsko vijeće (za poljodjelce), koje bi potom u svakom sudbenom kotaru osnovalo kotarsku gospodarsku zadrugu.¹ Pokrajinsko gospodarsko vijeće osnovano je sljedeće godine u Poreču, a pošto je grad Krk bio središte sudbenog kotara za kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj osnovana je u njemu 1885. Kotarska gospodarska zadruga. Tako je intervencijom središnjih vlasti počelo formiranje poljoprivrednih zadruga u Istri i na Kvarnerskim otocima. Unatoč navedenim inicijativama "odozgo", zadrugarstvo i njegovi organizacijski oblici širili su se po otoku Krku ponajprije zaslugom krčkog svećenstva predvođenog tadašnjim biskupom dr. Antunom Mahnićem. Djelovanje biskupa Mahnića, kao čelnog čovjeka krčke crkve, na gospodarskom i socijalnom području uvelike je pridonijelo ublažavanju loše ekonomske pozicije krčkog seljaštva. Da bi zadruga misao i ideja doprle do seljaka, te bile s njegove strane i akceptirane, biskup pokreće u biskupskoj tiskari "Kurykta" gospodarsko-edukativni list *Pučki prijatelj*. Početak izlaza ovoga lista poklopio se sa formiranjem prve krčke kreditne zadruge, one osnovane 1899. u Vrbniku.

Pučki prijatelj donosio je na svojim stranicama vijesti o osnivanju, načinu rada, organizaciji i rezultatima rada krčkih posujilnica, a istodobno je prenosio iskustva drugih sredina u njihovu poslovanju. Permanentno je vršio

¹ Vjekoslav ZIDARIĆ, "Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu", *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969., 457.-460.

svoju obrazovnu funkciju za potrebe otočnog poljodjelstva, pa je bio formacijski i sadržajno prilagođen upravo seljaštvu.

1. Pregled razvoj zadrugarstva u Istri

Na istarskom području zadružna misao pojavila se kao posljedica formiranja i širenja zadružnog pokreta nastalog u slovenskim zemljama. Kao prvi među južnoslavenskim narodima, Slovenci osnivaju 1870. godine svoje prve zadružne organizacije, da bi 1873. godine osnovali prvi južnoslavenski (jugoslavenski) zadružni savez sa sjedištem u Celju, kao krovnu organizaciju koja je okupljala ponajprije zadruge kreditnog karaktera (hranilnice in posojilnice).²

Prema iskustvima slovenskih seljaka i njihovu velikom odazivu za učlanjenje u kreditne zadruge, koje su im omogućile dobivanje vrlo povoljnih kredita i zajmova,³ istarski narodni zastupnik i preporoditelj Matko Laginja shvaća potrebu i korisnost osnivanja istih zadruga i u Istri. U svom proglasu "Istarskom narodu" objasnio je zadatak, strukturu, svrhu i način poslovanja posujilnica koje, kako navodi, daju kratkoročne zajmove na jednostavna zadružna pisma ili mjernice na podlozi zlata ili srebra, posjeda zemlje ili kuće.⁴

Na temelju inicijative M. Laginje u Puli se 1891. osniva Istarska posujilnica, a četiri godine kasnije osniva se u Pazinu njezina podružnica. Bile su to prve hrvatske kreditne zadruge ili posujilnice u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri.⁵

Ustrojstvo posujilnica u Istri na temelju idejne i praktične primjene u slovenskim zemljama omogućavalo je i austrijsko zadružno zakonodavstvo koje se jednako odnosilo na sva južnoslavenska područja koja je zahvaćalo.⁶

Prve istarske posujilnice strukturalno su formirane po uzoru na Raiffeisenove štedionice na načelu neograničene odgovornosti, a bile su pogodne za seoske sredine. U većim središtima, odnosno gradskim središtima osnivane su štedionice (posujilnice) po sistemu Schultze-Delitscha s ograničenom odgovornošću. Treba naglasiti da kreditne zadruge (štedionice) nisu bili jedini oblici zadružnih organizacija. Prioritetna svrha kreditnih zadruga bila je osloboditi seljake dugovanja, što je analogno značilo iskorijeniti lihvarstvo. Stoga su kreditne zadruge s pomoću prikupljenih štednih ulomaka izdavale seljacima zajmove s relativno niskim kamatama. Kamatna stopa uglavnom se kretala od 7 do 9% na odobrene zajmo-

² Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II., (1883.-1947.), Pazin 1973., 410. Prva posujilnica u Istri osnovana je 1884. u Kopru za slovensku okolicu, odnosno tamošnje slovensko stanovništvo. Godine 1891. imala je 404 člana-zadrugara.

³ V. ZIDARIĆ, n. dj., 460.

⁴ ISTI, 463.

⁵ Istarska posujilnica je prva moderna kreditna zadruga osnovana u hrvatskim zemljama.

⁶ Riječ je o državnim zakonima od 9. travnja 1873., 1. lipnja 1889. i 11. lipnja 1894., koji se odnose na nadležnost posujilnica, te uređivanje njihovih pristojbi i taksi.

ve, dok je zadruga na uloge plaćala kamate od 4 do 4,75%.⁷ Izdavanjem zajmova jačala je financijska situacija seljaka, pa je to bila baza za nabavu sredstava za poljoprivrednu proizvodnju kao što su alati, sjemenje, sadnice, gnojiva, sredstva za zaštitu bilja i ostalo. Kada se poslovanje kreditnih zadruga i nabava poljoprivrednih sredstava razvila do određenog stupnja razvoja, počele su se kao posebne zadruge osnivati potrošačko- nabavlačke zadruge ili konzumni magazini, nazivani i gospodarska društva. Konzumni magazini su za seljake nabavljali razne alate i druga važna sredstva i potrepštine neophodne za poljoprivrednu djelatnost, a u značajnoj su mjeri ojačali stočni fond. Na trećoj razini zadružnih organizacija nalazile su se proizvođačke zadruge. One su se dijelile po namjenskim vrstama na mljekarske, vinarske, ribarske i druge.⁸

Početni kapital kreditne zadruge su dobivale od osnivača i raznih dobrotvora. Kada su počeli stizati prvi ulozi za štednju, posujilnice su se počele osamostaljavati i funkcionirati na temelju vlastitih sredstava. Prvi ulagači bili su svećenici, građanska inteligencija i imućniji seljaci. Zajmova koje su štedionice odobravale određivani su prema visini prikupljenih štednih uloga. U slučaju da su štedni ulozi bili visoki štedionica je mogla kreditirati i ostale zadruge, prije svega konzumne magazine, preko gospodarskog saveza.

Na otok Krk zadružna misao i ideja stigla je sa svećenstvom školovanim u Centralnom sjemeništu u Gorici, u kojem su se školovali budući svećenici iz cijele metropolije. Oni su tijekom svog školovanja upijali socijalne nazore profesora i sociologa dr. Janeza Kreka, koji je bio na čelu "Gospodarske zadružne zveze" u Ljubljani. "Zadružna zveza" okupljala je osim slovenskih i istarske zadruge, a u djelokrug njezinih djelatnosti ulazila su primanja uložaka, davanje zajmova, te obavljanje revizije.⁹ Upravo zahvaljujući Gospodarskoj zvezi istarsko zadrugarstvo je bilježilo svoj progresivan trend. Mreža zadružnih organizacija i društava u Istri relativno se brzo širila uzimajući u obzir nedostatak tradicije, nemogućnost (veće) štednje ili pukog zaziranja seljaka prema novom i suvremenom. Pa ipak, do 1914. godine u Istri nije bilo gotovo niti jednog većeg ili manjeg mjesta bez štedno-kreditne zadruge, tj. posujilnice.¹⁰ Može se reći da je središnju istarsku posujilnicu predstavljala ona pulska, koja je bila nadređena ostalima pošto su one zapravo bile njezine podružnice. Primjetan je takav odnos i u njezinu nazivu jer je jedino ona od svih istarskih posujilnica nosila pokrajinski pridjev.

⁷ V. ZIDARIĆ, n. dj., 463.

⁸ Antun BOZANIĆ, "Biskup Mahnić - pastir i javni djelatnik u Hrvata"; *Krčki zbornik*, sv. 22., Zagreb, Krk 1991., 88.

⁹ Kasnije će navedene poslove za istarske zadruge preuzeti "Gospodarska sveza za Istru" osnovana 1903. sa sjedištem u Puli.

¹⁰ V. ZIDARIĆ, n. dj., 461. Autor daje prikaz zadružnih organizacija i gospodarskih društava u Istri i na kvarnerskim otocima s godinom osnivanja i sjedištem. B. MILANOVIĆ, n. dj., 410. Autor navodi da je prije 1914. u Istri bilo ukupno 109 hrvatsko-slovenskih zadruga (posujilnica, konzumnih magazina i proizvođačkih zadruga), u prosjeku po jedna na svakih 2.117 osoba. Prema broju stanovnika najviše zadruga je bilo na kvarnerskim otocima, preciznije u kotaru Krk-Lošinj gdje je bilo 27 zadruga, odnosno jedna zadruga na svakih 1.096 stanovnika.

Izvjeste o njezinu radu i djelovanju već je u svom prvom broju prenio svojim čitateljima *Pučki prijatelj*.¹¹ List izvještava da je promet posujilnice tijekom 1899. iznosio 1,309.779,58 kruna. Učlanjeno je bilo 1.540 zadrugara s 1.643 zadružnih dijelova. I u sljedećim godinama svoga izlaženja *Pučki prijatelj* će povremeno donositi vijesti o radu Istarske posujilnice, a simptomatična je ona koja se odnosi na tiskanu uputu koju je ova posujilnica odaslala društvima pod njezinim nadzorom.¹² Riječ je o uputama kako se moraju bilježiti zajmovi dani zadrugarima ne u novcu nego u naravi (sumporu, galici itd.). Ove upute, s obzirom na vrijeme izdavanja, potvrđuju da su u prvoj fazi svog djelovanja posujilnice, osim novčanih, obavljale poslove nabavljanja poljoprivrednih sredstava, što će u kasnijem razdoblju preuzeti konzumni magazini.

Krčki gospodarski list *Pučki prijatelj* pomno je na svojim stranicama pratio zadružna gibanja u Istri. Dva je puta prenosio zaključke s gospodarskih sastanaka koji su najavljivali osnivanje središnje istarske gospodarske organizacije. Naime, u lipnju 1901. u Opatiji je održana glavna skupština Družbe sv. Ćirila i Metoda na kojoj se govorilo o potrebi ustroja "jedne pokrajinske centrale u Istri za sva vjeresijska društva".¹³ Privremeni odbor Družbe u sastavu dr. M. Laginje, kao predsjednika i svećenika Josipa Pavačića,¹⁴ kao tajnika, donosi zaključak da dotični središnji vjeresijski zavod neće služiti samo za novčane poslove, nego da će se u njemu usredotočiti sve forme gospodarske organizacije. Kako je najavljeno, zavod će biti podignut na osnovi ograničenog jamstva, a skrbit će se za nabavu svih gospodarskih potrebitosti, za izvoz domaćih proizvoda u čiju će svrhu raditi na podizanju raznih gospodarskih zadruga. Tako je stvorena pretpostavka na pokrajinskoj razini o osnivanju centralne gospodarske organizacije u Istri. Međutim, bilo je jasno da bez intervencije austrijskih vlasti neće biti moguće ostvariti takve zamisli. S druge strane, životne potrebe istarskih, a samim time i krčkih seljaka tražile su promptno rješavanje nagomilanih gospodarskih problema. Da je potreba osnivanja središnje gospodarske organizacije u Istri bila zaista hitna svjedoči činjenica da je *Pučki prijatelj* opetovano iznio zahtjev da vlada osnuje gospodarsku organizaciju koja bi u svakom mjestu podizala društvene dućane i skladišta gdje bi pojedinci jeftinije mogli dobiti gospodarske proizvode, odjeću i stoku, gdje bi mogli prodavati višak svojih proizvoda, koja bi nabavljala gospodarska sredstva i alatke, koja bi osnivala posujilnice i štedionice po Raiffeisenu, koja bi promicala gospodarsku pouku, koja bi posredovala da se postojeći i budući hipotekarni zajmovi svedu na što manji postotak, te koja bi potpomagala sva ostala gospodarska društva.¹⁵ Upravo će to i biti djelokrug poslova koje će od 1903. obavljati tada osnovana Gospodarska sveza za Istru.

¹¹ *Pučki prijatelj* (dalje: PP), I. godina izlaženja (1899.), br. 13., 101.-102.

¹² PP III. (1902.), 71.

¹³ Isto, II. (1901.), 80.

¹⁴ Josip Pavačić je bio kapelan stolne crkve u Krku i prvi urednik *Pučkog prijatelja*.

¹⁵ PP II. (1901.), 115.-116.

Osnivanjem Gospodarske sveze (saveza) u Puli formirana je središnjica svih zadružnih oblika na području pokrajine Istre. No, ako se detaljnije razmotri funkcioniranje austrijskog zadružnog sustava tada se mogu izdvojiti tri tzv. hijerarhijsko-prostorne razine, međusobno povezane po načelu, uvjetno rečeno, nadležne supremacije. Na najnižoj razini nalazila se Gospodarska sveza za Istru, koja je obuhvaćala posujilnice, konzumne magazine i proizvođačke zadruge s istarskog područja, uključujući i kvarnerske otoke. Središnju razinu činila je Gospodarska zadružna zveza u Ljubljani, koja je uz slovenske gospodarske i zadružne organizacije i društva u svoja godišnja izvješća o računu i bilanci inkorporirala djelovanje dijela zadružnih organizacija s istarskog i kvarnerskog područja. Na posljepku, sve zadružne organizacije i sva zadružna društva iz nižih razina pripadala su Središnjem savezu austrijskih zadruga kao svojevrsnom vrhovnom austrijskom zadružnom tijelu. Riječ je zapravo o prostorno-administrativnoj podjeli posujilnica od općinskih preko kotarskih do pokrajinskih, okupljenih oko svojih krovnih organizacija.

O poslovanju, rezultatima rada i broju zadružnih društava koja su bila pod neposrednom ingerencijom Gospodarske zadružne zveze u Ljubljani, nalazimo podatke u *Pučkom prijatelju* tek od 1906. godine, tj. sedme godine njegova izlaženja.¹⁶ Prva izvješća se odnose na "Zvezine" završne godišnje račune i bilance. Tako je, uspoređujući bilancu za 1905. i 1906. godinu, primjetan porast uložaka članica u tekućem računu za 1.423.89,23 krune. Također je porastao kredit članicama za 1.634.310,72 krune, što znači da je financijsko poslovanje bilo stabilno i likvidno. Tome u prilog ide i podatak o 19.579,86 kruna čistog dobitka u 1906. godini. Kamatna stopa iznosila je 4,5% na uloške, dok je na kredit iznosila 5 %. Usporedbe radi, za 1907. i 1908. navedeni su sljedeći rezultati: novčani promet je u 1908. godini narastao u odnosu na prethodnu godinu za 22.009.613,88 kruna, dok je pokretni kapital krajem iste godine predstavljao vrijednost od 905.839,68 kruna. Čisti dobitak iznosio je krajem 1908. 41.312,43 krune, što je za 21.732,57 kruna više negoli krajem 1906. godine. Čistom dobitku se treba pridodati i 18.000 kruna vladine redovite potpore, te 2.000 kruna potpore za izdavanje zadružnog glasila *Narodni gospodar* koji je izlazio u Zvezinoj nakladi od 1.100 primjeraka.

Kretanje broja učlanjenih zadruga (svih zadružnih oblika) također je jedan od parametara uspješnosti Zadružne zveze. Prema dostupnim podacima iz *Pučkog prijatelja*, Zveza je u tom dijelu bilježila stalan porast. To pokazuju sljedeći podaci:

¹⁶ Isto, VII. (1906.), 155. Podatke vezane uz djelovanje "Gospodarske zadružne zveze" nalazimo također u: PP VIII. (1907.), 117.; PP X. (1909.), 269.; PP XI. (1910.), 3., 33.-35.; PP XII. (1911.), 141., 146. U upravni odbor "Gospodarske zadružne zveze" u Ljubljani za 1911. godinu izabrani su iz Istre dr. Matko Laginja i Ivan Mahulja, učitelj iz Omišlja.

Tablica 1. Broj gospodarskih zadruga učlanjenih u “Gospodarsku zadružnu zvezu” od 1906. do 1910.

GODINA	UKUPNO ZADRUGA	POSUJILNICE
1906.	321	174
1907.	380	254
1908.	516	-
1909.	598	-
1910.	608	387

Izvor: *Pučki prijatelj*, godine izlaženja 1906., 1907., 1909., 1910. i 1911.

Primjetno je da istodobno s porastom ukupnog broja zadruga raste i broj posujilnica, tj. kreditnih zadruga. Analizirajući njihov teritorijalni raspored dolazimo do podataka za Istru: 1906. 65 posujilnica, 1909. 67 posujilnica, 1910. 85 posujilnica. Dakle, mreža ustroja posujilnica se na području koje je pokrivala “Zadružna zveza”, vrlo brzo širila, zahvaćajući i Istru u kojoj je tempo porasta bio polaganiji, ali je zadržavao uzlazni trend. Treba napomenuti da je veći dio istarskih zadruga, bez obzira na već formiranu Gospodarsku zvezu u Puli bio učlanjen u saveze slovenskih zadruga, prije svih u “Zadružnu zvezu” u Ljubljani.¹⁷ Razlog tome leži u boljoj ukupnoj financijskoj situaciji slovenskih zadružnih saveza u odnosu na pulsku “Gospodarsku zvezu” koja je često oskudijevala financijskim sredstvima. Na samom istarskom području izbijale su razlike u poslovanju posujilnica. Kvarnerske posujilnice su bile financijski jače, i što je najvažnije, kreditno sposobnije od ostalih. Posebno se to odnosi na posujilnicu u Omišlju, u koju su omišaljski iseljenici iz SAD-a ulagali svoje uštedevine.¹⁸ Pred početak Prvoga svjetskog rata, konačna bilanca istarskih kreditnih zadruga (posujilnica) bila je uglavnom pozitivna i aktivna u većem dijelu zadruga. Značilo je to da su raspolagale štednim ulozima i rezervama, čija je svota premašivala ukupan iznos odobrenih isplaćenih zajmova.¹⁹ Zadružna misao se, prema tome, čvrsto ukorijenila među hrvatskim i slovenskim pučanstvom u Istri, pri čemu je na otoku Krku najveća zasluga pripadala neumornom agitiranju *Pučkog prijatelja*.²⁰ Međutim, ovdje dolazimo do kritične točke u djelatnoj fazi istarskih posujilnica, koja je prekinula dinamičnost njihova razvoja.

¹⁷ Postojala su tri slovenska zadružna saveza sa sjedištima u Ljubljani, Celju i Gorici. V. ZIDARIĆ, n. dj., 464.

¹⁸ O posujilnici u Omišlju, kao i o ostalim krčkim posujilnicama, detaljnije u daljnjem tekstu.

¹⁹ V. ZIDARIĆ, n. dj., 464.

²⁰ Zadružna akcija i širenje zadrugarskih gospodarskih oblika među talijanskim stanovništvom u Istri nesumnjivo je bilo prisutno, ali se samo na osnovi podataka iz *Pučkog prijatelja* ne može u cijelosti prikazati. Poznato je da su istarski Talijani osnovali u Puli svoju “Općinsku štedionicu” (Cassa di risparmio comunale), te određeni broj seoskih štedionica (Cassa rurale di risparmio). B. MILANOVIĆ, n. dj., 411. i V. ZIDARIĆ, n. dj., 465.- 467.

Ratna psihoza koja je zahvatila stanovništvo i strah da će im uložiti biti nepovratno izgubljeni, doveli su do masovne pojave podizanja uložaka iz posujilnica. Time su one naglo ušle u svoje krizno razdoblje.

Kao što je navedeno, vrhovno zadružno tijelo u austrijskoj polovici Monarhije bio je Središnji savez austrijskih zadruga u Beču. Kako je *Pučki prijatelj* na svojim stranicama prenosio zadružne vijesti iz Austrije, tek kada su one stizale do njegova uredništva, a ne sukladno s vremenom na koje se odnose, slijed njihovih objavljivanja nije sistematičan, odnosno kronološki uređen. Vijesti su stizale sa zakašnjenjem, ali ih je list prenosio svjesno upadajući u anakronizam jer je primarni cilj bio informirati čitateljstvo, te i na taj način podržavati daljnji razvoj zadrugarstva. Zbog toga je rekonstrukcija podataka koji se odnose na Središnji savez vrlo zamršena, pa ih donosim integralno, poštujući kronološki slijed kako ih je iznosio *Pučki prijatelj*. List obavještava da je Opći savez austrijskih poljodjelskih zadruga u Beču imao krajem 1906. 530 donjoaustrijskih posujilnica, a 225 gornjoaustrijskih. Broj svih učlanjenih posujilnica iznosio je 3.972.²¹ Sljedeća informacija glasi: "U čitavoj Austriji postoji 611 štedionica (kapital: 4748 milijuna kruna) i 6376 društava za štednju i zajmove (kapital: 1454 milijuna kruna)".²² Nejasno je na koje se razdoblje odnose ovi podaci, jer već u istom godištu lista čitamo nove dvije vijesti. Prva govori o novčanim zadrugama: Godine 1904. bilo je u austrijskoj polovici naše države sveukupno 6872 novčanih zadruga (1681 na ograničeno jamstvo, 5191 na neograničeno jamstvo). Sve zadruge imale su ukupno 1.674,350 članova.²³ Druga vijest navodi broj učlanjenih zadružnih saveza: "Krajem 1908. g. učlanjena su u 'Središnji savez' 24 zadružna saveza sa 6238 zadruga. Od njih je 7 slavenskih saveza (3 slovenska) s 2744 zadruge".²⁴ Da je broj registriranih zadruga u austrijskoj polovici Monarhije neprekidno i prilično brzo rastao svjedoči nadalje *Pučki prijatelj*: "U austrijskoj polovici naše države bilo je 1. siječnja 1909. g. sveukupno 13 754 registriranih zadruga, tj. 1234 zadruga više nego početkom 1908. g. Od njih je bilo 9255 novčanih zadruga (6575 po Raiffeisenovom sustavu, a 2680 po Schultze-Delitsch sustavu).²⁵ Pregled za 1909. završava sa brojem učlanjenih saveza: "Krajem 1909. g. 'Središnji savez' je imao u članstvu 25 saveza sa 6680 zadruga".²⁶ List nastavlja s donošenjem podataka za narednu godinu: "Početkom 1910. g. u austrijskoj polovici bilo je 10 099 novčanih zadruga (7166 po Raiffeisenovom sustavu, a 2983 po Schultze-Delitsch sustavu). Zadružnih saveza ima 78, od kojih 2 u Istri".²⁷ Posljednje informa-

²¹ PP VIII. (1907.), 114. Donjeaustrijsko područje obuhvaćalo je i austrijsku pokrajinu Istru, pa se u navedeni broj posujilnica za to područje ubrajaju i hrvatske posujilnice u Istri i na kvarnerskim otocima.

²² PP X. (1909.), 13.

²³ Isto, 101.

²⁴ Isto, 171.

²⁵ Isto, XI. (1910.), 44.

²⁶ Isto, 197.

²⁷ Isto, 100.

cije vezane za "Središnji savez" izašle su u 1911. godini: "U Austriji ima ukupno 9363 zadruge. Od tih je 6014 posujilnica, tj. novčanih zadruga". Sljedeća prebrojava samo štedionice: "Svih štedionica u Austriji bilo je krajem 1909. g. 655, a 1908. g. 650".²⁸ Najpreglednija je ona obavijest koja zapravo predstavlja rekapitulaciju zadružnog pokreta u Austriji: "Od godine 1897. u austrijskom dijelu Monarhije svake godine ima 800 do 900 novih zadruga. Godine 1907. osnovalo se oko 1200, 1908. 1457, 1909. 1537, 1910. 1626 zadruga. Najviše se osnovalo zadruga po Raiffeisenovom sustavu. Padaju zadruge sa neograničenim jamstvom. Od 1626 novih zadruga ima ih sa neograničenim jamstvom 538. Krajem 1909. g. zadruga sa neograničenim jamstvom bilo je 7859, sa ograničenim 7116. Krajem 1911. g. zadruga sa neograničenim jamstvom bilo je 8393, a sa ograničenim jamstvom 8076".²⁹

Navedene informacije koje je objavljivao *Pučki prijatelj* podržavaju činjenicu da je zadružni pokret u austrijskom dijelu Monarhije rastao i kontinuirano se širio. Ovakva kvalifikacija ponajprije se odnosi na kreditne zadruge koje su ispunjavale svoj temeljni cilj. On se sastojao od toga da pomogne najbrojnijem društvenom sloju, seljaštvu, pronaći izlaz iz novčane prezaduženosti. Austrijsko novčano zadrugarstvo temeljilo se na modelu Raiffeisenova integralnog zadrugarstva primjenjivog u seoskim sredinama.³⁰ Mreža kreditnih zadruga se, na osnovi državnih zakona, iz Austrije, a preko slovenskih zemalja, proširila i po Istri. Istarsko stanovništvo, s nedovoljnom gospodarskom kulturom, nije moglo samo naći rješenje za svoju tešku poziciju. Propašću vinove loze krajem 19. stoljeća, seljaštvo u Istri bespomoćno je gledalo kako mu nestaje najvažniji izvor prihoda. Pojavila se situacija u kojoj se seljak počinje opterećivati kreditima. U takvom gospodarskom okruženju pojavljuju se inicijative hrvatskih narodnih preporoditelja, inteligencije klerikalnog i svjetovnog podrijetla, koji počinju primjenjivati zadružna iskustva austrijskog i slovenskog seljaštva. Razvija se široka propagandna aktivnost u korist zadružne akcije, te počinje širenje gospodarske kulture u tom smjeru. Seljaštvo se informira koja je svrha štedionica i u čemu je njihova korist. Štedionice počinju postupno oslobađati seljaštvo dugova, a na načelu kratkoročnih zajmova uz podnošljivu kamatnu stopu, sitnim sredstvima, te uplaćivanjem malih uloga svojih članova, zadruge su realizirale svoj cilj i opravdale svoju svrhu. U kasnijoj fazi one će poslužiti kao baza za zadružnu nabavku (preko konzumnih magazina), te naposljetku pokretanje zadružne proizvodnje (proizvođačkim zadrugama). Ne može se reći da su štedionice do početka Prvoga svjetskog rata metamorfozirale seljake u suverene gospodarske poduzetnike i proizvođače, ali su zasigurno uvelike ublažile njegove teške socijalne (ne)prilike. Obnovile su temeljne

²⁸ Isto, XII. (1911.), 36., 116.

²⁹ Isto, 179.

³⁰ Fridrich Wilim Raiffeisen (1810. - 1888.), protestantski svećenik i ekonomist, zalagao se za osnivanje zadruga u mjestima koja su imala od 800 do 3.000 stanovnika. Vidjeti: PP I. (1900.), 20. - 21. i 163.; PP II. (1901.), 86.- 87.

pretpostavke za obnovu razvoja istarskog agrara, što je u postojećim gospodarskim uvjetima bio značajan progresivni iskorak.

2. Krčko kreditno zadrugarstvo i gospodarski list Pučki prijatelj

Krčko svećenstvo predvođeno biskupom dr. Antunom Mahničem predstavljalo je generator zadružne akcije na otoku Krku. Pozitivna zadružna iskustva slovenskih seljaka potaknula su biskupa Mahnića³¹ da poduzme konkretne korake u smjeru poboljšavanja životnih uvjeta krčkog seljaštva. Nakon što je, tijekom 1897. i 1898., obišao župe, biskup je dobio cjelovitu sliku krčkoga gospodarstva. Ona nije bila nimalo obećavajuća. Glavna gospodarska djelatnost bilo je poljodjelstvo, od kojega je živjela većina pučanstva, dok je najraširenija kultura bila vinova loza. Zbog slabe plodnosti zemlje, ali u najvećem dijelu zbog bolesti koje su je napale, filoksere i peronospre, vinova loza je stradavala. Ovome treba dodati periodične prirodne nepogode (suša i tuča), te neracionalnu obradu zemlje. Ako se svemu pridoda i lihvarstvo kao prisutnu i vrlo raširenu pojavu, onda je gospodarska slika krčkoga gospodarstva bila poprilično teška i sumorna. Biskup Mahnić je shvatio da se gospodarske prilike na otoku mogu poboljšati isključivo prosvjećivanjem seljaštva. U tome je vidio središnju ulogu svećenstva, po je naredio krčkim župnicima da u svojim župama održavaju predavanja na kojima će svoje župljane upućivati da sade američku lozu otpornu na filokseru, te ih poticati da se učlanjuju u krčku Kotarsku gospodarsku zadrugu gdje će dobiti potrebne alate (motike, škare za obrezivanje voćaka, prskalice za vinovu lozu, vile i sl.) i sredstva (vapno, kreč, modru galicu, sjeme i sl.) nužna za poljoprivrednu proizvodnju.³² Jedna od najvažnijih zadaća župnika i ostalog svećenstva bila je priređivati gospodarske tečajeve po mjesnim čitaonicama, te ustrojivati seoske blagajne ili društva za štednju i zajmove po Raiffeisenovu sustavu.³³ Štedionice će postupno lišavati seljake nagomilanih dugova, a u sljedećoj fazi će utjecati na osnivanje konzumnih magazina.

U svrhu što boljeg i efikasnijeg gospodarskog prosvjećivanja, biskup Mahnić je u biskupskoj tiskari "Kurykta" pokrenuo gospodarski list *Pučki prijatelj*.³⁴ Prvi broj izašao je 23. prosinca 1899. godine.³⁵ List je izlazio dva puta mjesečno, svakog 10. i 25. u mjesecu, a od 1907. godine tri puta mjesečno (10., 20. i 30. u mjesecu). O nakladi lista iz njegova sadržaja teško je

³¹ Biskup Mahnić bio je podrijetlom iz Gorice. Rođen je u 1850. u Kobdilju. Krčkim biskupom postao je 1897., što će i ostati sljedeće 23 godine. Umro je u Zagrebu 1920. u 70. godini života. Grob biskupa Mahnića danas se nalazi u krčkoj stolnoj crkvi.

³² A. BOZANIĆ, n. dj., 85.

³³ Preteče modernih posujilnica nalazimo u bratovštinama (brašćinama) koje su uz vjersko imale veliko socijalno-karitativno značenje. Bratovštine su davale ljudima novac u zajam uz godišnju kamatu od 6%, te ih stoga možemo smatrati prvim pučkim štedionicama. Ukinuli su ih Francuzi za vrijeme vladavine otokom Krkom (1808. - 1813.).

³⁴ A. Bozanić pretpostavlja da je biskupu Mahniću kao uzor za pokretanje *Pučkog prijatelja* služio najstariji slovenski katolički časopis *Slovenski gospodar* - list ljudstvu v pouk in zabavo koji je izlazio u Mariboru. Vidjeti: A. BOZANIĆ, n. dj., 85.

doznati. Zsigurno se kretala od nekoliko stotina primjeraka u prvim godištima, do preko tisuću kada se list uhodao i proširio. To potvrđuje podatak iz 1909. koji govori da se list tiskao u 1.400 primjeraka, od kojih se oko 1.300 distribuiralo izvan otoka, sve do Dalmacije. Određeni broj besplatnih primjeraka slao se Carskom kraljevskom namjesništvu u Trst. Godišnja cijena lista iznosila je 2 krune, a kasnije je povećana na 3 krune. Seljaci su ispočetka plaćali punu cijenu lista, da bi nakon povećanja cijene list plaćali 2 krune i 50 filira. Prvih godišta list je nosio podnaslov *Poučno - gospodarski list*, odnosno *Ilustrovani poučno - gospodarski list*, a nakon 1907. podnaslov glasi: *List hrvatskom seljaku za pouku i zabavu*. Zanimljiva je vremenska podudarnost početka izlaza *Pučkog prijatelja* s počecima izlaza lista *Dom* urednika Antuna Radića, čiji je prvi broj izašao u Zagrebu samo osam dana prije (15. prosinca 1899.). Oba lista su bila gospodarska po svojoj namjeni, a bila su namijenjena ponajprije seljacima. Osim toga, oba su imala snažan prosvjetni karakter.

Uvodni članak u prvom broju lista *Pučki prijatelj* najavljuje njegovu namjenu. Nepotpisani uvodničar, najvjerojatnije biskup Mahnić, kaže: "Gospodarsko pitanje je prema koncu umirajućeg XIX. stoljeća postalo najvažnijim pitanjem, da središtem, oko kojega se vrte sva ostala velika pitanja... Stoga vidimo, da se po širokome svijetu državnici i državni sabori škrbe, kako bi bolje uredili državno gospodarstvo, utemeljuju se društva za promicanje raznih grana gospodarstva, ustrajaju se zadruge, koje olahkoćuju izvoz i bolju prodaju domaćih proizvoda a cijeniji uvoz drugih potrebnih stvari, otvaraju se posujilnice, koje uz lahke uvjete uzajmljuju novac seljacom i obrtnikom i primaju ga od drugih u pohranu, te im tako pomažu i omogućuju, da se gospodarski podignu i oslobode dugova, tiskaju se knjige i izdavaju se novine, koje neuka poučuju i primjerom mu drugih pokazuju, kako mu živjet u kući, kako obradivati polja... da se materijalno, gospodarstveno njegovo stanje podigne, poboljša; jer su uvjereni svi, da gospodarstvena propast ne ostaje bez upliva na moralni, čudoredni život, da za onom slijedi i čudoredna propast, osobito, ako ne ima prave, tvrde vjere".³⁵

Nakon toga slijedi osvrt na tadašnje prilike: "U gospodarskom pogledu Hrvatom po Istri i u opće po Primorju ne cvatu ruže: pritišće ih bijeda i nevolja s više strana. Kako se po svijetu sve natječe i traži, kako bi se bolje pomoglo osobito seljaku i malom obrtniku... ipak nije bilo do sad u cijelom hrvatskom Primorju lista, koji bi jedino toj svrhi služio, a upravo štampa, izdavanje listova je dandanas po svuda sredstvo najlakše, najshodnije i najmoćnije, kad se želi što god u puku postići. Shodnost i korist, koju bi primorcu Hrvat mogao donijeti list gospodarskog sadržaja, porodiše u frankopanskom Krku mene 'Pučkog Prijatelja', i poslaše u bijeli svijet da budem puku na pouku.

³⁵ Kako je u 1899. godini izašao samo taj jedan broj, cijela 1900. godina navodi se kao prva godina izlaza lista.

³⁶ PP I. (1899.), 1.

... donášat ću članke o domaćem gospodarstvu, poljodjelstvu, vinarstvu, ribarstvu i o svem, što može bilo kako poučiti puk, kako će si poboljšat svoje materijalno stanje”.³⁷

Ovime je predstavljena osnovna namjena lista, a to je da pridonese poboljšanju gospodarskih prilika i životnih uvjeta seljaštva. Ujedno je obrazloženo zbog čega se to želi postići upravo uz pomoć novina.³⁸ Osim primarnih ciljeva u nastavku članka se navode ostali sadržaji koji će biti zastupljeni u listu: “Kad i kad donijeti ću i drugih pripovjesti sadržaja ćudorednog a i dopise iz raznih strana od prijatelja... Buduć da imam drugova po svijetu, koji će mi sve novosti priopćivat, javljat ću u kratko i ja znameniti- je vijesti i događaje, da uz pouku i malo zabave bude, a ne ću se upuštati u politička razpravljanja i prepiranja”.³⁹

Na kraju uvodnog članka upućuje se apel svećenicima i učiteljima: “Osobito Vi, svećenici i učitelji, koji ste iz puka i za puk živite, a gdje god se nalazite širom lijepe naše domovine, latite se pera, poučite neuka- moji su Vam stupci otvoreni, pače čekaju i računaju na Vas”.⁴⁰ Izravne pozive svećenicima i učiteljima da sudjeluju u kreiranju lista i pridonesu podizanju gospodarske kulture, ali i pismenosti uglavnom nepismenog i neukog seljaštva, mogu se iščitavati i u sljedećim godištima lista, pa tako i u članku “Svećenici i učitelji” u kojem se kaže: “Na vas se dakle svećenici i učitelji obraćamo s molbom, da nas podupirete u našem patriotskom poduzeću. Vi živite u narodu, dakle, vi najbolje poznate njegove jade i potrebe, stoga i dužnost vam je tražiti način kako bi se tome zlu priskoćilo. Štampa je danas najbolje sredstvo kojim se narod dade podučiti, dakle, dužnost će vam biti u prvom redu gospodarske listove u puk širiti... Svećenik treba da bude ne samo apostol oltara, nego treba da svoju djelatnost i svoj rad protegne i na seljačka polja”.⁴¹ Poruka je, dakle, bila vrlo jasna. Izvor općeg siromaštva leži u neobrazovanosti i neznanju, posebno nepoznavanju onoga što se događa u okolnom području. Stoga bi učitelji i svećenici, kao obrazovani pojedinci preko stranica *Pučkog prijatelja* trebali širiti opću prosvjetu. Odaziv učitelja nije izostao. Među onima koji su pisali za list svakako treba izdvojiti Ivana Mahulju, učitelja iz Omišlja.⁴² Što se svećenstva tiče, autor članka naglašava da je svećenicima osim pastoralnog rada u svojim župama zadaća i socijalna skrb za svoje vjernike.⁴³ Krčko svećenstvo se doista prihvatilo ovoga, za ono vrijeme i onodobne sveopće prilike, vrlo zahtjevnog posla. Upravo će oni, svaki u svojoj župskoj zajednici, početi formirati prve zadružne organizacije

³⁷ PP I. (1899.), 1.-2. Ista svrha i namjena lista ponavlja se prigodom obilježavanja desetogodišnjice njegova izlazenja. Vidjeti: PP XI. (1910.), 153.

³⁸ Treba napomenuti da je *Pučki prijatelj* prvi list tiskan na otoku Krku.

³⁹ PP I. (1899.), 1.-2.

⁴⁰ Isto, 2.

⁴¹ PP II. (1901.), 2.-3. Usporediti: PP I. (1900.), 78.; PP V. (1904.), 194.-195.; PP IX. (1908.), 2.

⁴² Vidjeti: PP VI. (1905.), 96.

⁴³ Socijalni angažman svećenstva potvrdili su i zaključci Prve biskupijske sinode, održane u Krku 1901. godine.

i društva na otoku. Osim učitelja i svećenika, na stranicama *Pučkog prijatelja* se permanentno oglašavao putujući gospodarski učitelj, agronom Franjo Trampuž, koji se tada nastanio na Krku. Obrađujući raznovrsne gospodarske teme o vinogradarstvu, voćarstvu, stočarstvu, ribarstvu, pčelarstvu, uporabi poljoprivrednih alata, sredstava za zaštitu bilja itd., svojim jednostavnim pristupom i za seljake razumljivim načinom pisanja, F. Trampuž je u svojim člancima predstavio čitav niz praktičnih savjeta, te je tako bitno utjecao na uzlazne pomake u otočnom poljodjelstvu.⁴⁴

Uopće, može se primijetiti da sve do 1907. u *Pučkom prijatelju* prevladavaju isključivo gospodarske teme.⁴⁵ Ponajprije su protežirane zamisli o zadrugarstvu i oblicima zadružnog organiziranja, te o potrebi uključivanja seljaka u seoske blagajne ili posujilnice. Već prvi broj propagira potrebu za udruživanjem: “Viribus unitis, združenimi silami! Nam je započeti, jer jedino u udruživanju leži moć i napredak naroda... Da, udruživanjem, tj., ustrajanjem zadruga, mogu se podignuti narodi u moralnom i materijalnom pogledu te smrt zadati nesmiljenom lihvarstvu i nezasitnom kamatničtvu”.⁴⁶ Pošto su impulsi o pokretanju zadružnih akcija stizali i iz Beča, list nije propuštao priliku da prenese takve informacije, iako je bila riječ o njihovu nagovještaju: “Kako se čuje od dobro upućenih krugova, uvidjela je i bečka vlada skrajnu potrebu i važnost narodno-gospodarskog udruživanja medju srednjimi i nižimi slojevi pučanstva. U tu svrhu čuje se, da je središnja bečka vlada priobčila pojedinu pokrajinskim vladam podulju naredbu, u kojoj da su medju ostalim istaknuta i ova načela: 1. Kotarske političke oblasti i obćine imaju se upozoriti na važnost udruživanja. 2. U svakoj obćini neka se pokuša ustanoviti vjeresijske (kreditne) zadruge. 3. Kreditne zadruge neka se u svakoj pokrajini udruže u jedan središnji savez zadruga. 4. Kreditne zadruge neka obškrbljuju takodjer i pomažu puk u nabavljanju i razpačavanju gospodarskih stvari i proizvoda. Za to neka se ustanovljuju prema okolnostima pojedinih mjesta razne zadruge: vinarske, voćarske, ribarske, mesarske i druge; osobito pak da se ustanove zadružna skladišta, konsumna društva. Vlada obećaje da će podupirat takova poduzeća”.⁴⁷ Time je predstavljena hijerarhijska piramida zadružnih organizacija u austrijskom dijelu Monarhije. Na vrhu je stajalo Carsko kraljevsko Ministarstvo poljodjelstva, koje je preko “Središnjeg saveza austrijskih zadruga” rukovođilo i kontroliralo ustroj mreže kreditnih zadruga u pokrajinama. Na toj nižoj razini stajali su zadružni savezi, koji su nadzirali poslovanje kotarskih i općinskih zadruga. One su, pak, predstavljale baznu osnovu kreditnog zadrugarstva.

⁴⁴ Franju Trampuža zamijenit će u srpnju 1904. novi putujući gospodarski učitelj Alfons Šepić. Vidjeti: PP V. (1904.), 109.

⁴⁵ Nakon 1907. gospodarske teme nisu više u središtu zanimanja lista, ponajviše zbog političkih izbora kojima je prvi put izborneno opće pravo glasa. Zbog toga se uredništvo lista okreće prema političkom i općem narodnom životu, dok gospodarske teme prelaze na periferiju interesa. Vidjeti: PP VIII. (1907.), 1.-2.

⁴⁶ PP I. (1900.), 10.

⁴⁷ PP I. (1900.), 13. Usporedi: PP I. (1900.), 38.-39.

Slijedom ove koncepcije, uskoro se u gradu Krku, kao kotarskom sudbenom središtu, osnovao 1900. "Središnji vjeresijski zavod za kotar lošinjski". Zavod je zapravo figurirao kao središnja kreditna zadruga za područje kvarnerskih otoka (Krk, Cres i Lošinj), a svrha mu je bila da svojim kreditima pomaže već postojeće posujilnice u kotaru, te da radi na osnivanju novih posujilnica i ostalih gospodarskih zadruga.⁴⁸ Funkcionirao je po načelu Raiffeisenovih posujilnica na osnovi neograničenog jamstva. Na uloženi novac godišnja kamata je iznosila 4%, a na izdane kredite 5,5%. Na kamate se nije davao veći iznos od 500 kruna. Zavod je preuzeo nadzor nad ustrojem i poslovanjem krčkih posujilnica, koje su do tada bile u nadležnosti pulske Istarske posujilnice.⁴⁹ Kada je osnovan, glavni odbor su činili dr. Anton Antončić, predsjednik; dr. Anton Orlić, potpredsjednik; odbornici: svećenik M. Mrakovčić, svećenik Josip Pavačić, Miroslav Celebrini i Anton Karabaić. Bio je to začetak organiziranog kreditnog zadrugarstva na otoku Krku.

Pučki prijatelj je pratio apsolutno sve krčke gospodarske događaje. Mnogo napora je uloženo na prosvjetnu akciju, koju je list provodio sve dok se mreža kreditnih zadruga na otoku nije dovoljno učvrstila. Od prvih brojeva možemo pratiti trud da se objasni pučanstvu što su kreditne zadruge, kakav im je ustroj, na kojem načelu posluju i zbog čega su korisne za svoje članove. Tako već u prvoj godini izlaženja na stranicama lista čitamo analizu Raiffeisenovih štedionica s moralnog i materijalnog stajališta.⁵⁰ Za njihov moralni profil autor članka kaže: "Ali dovoljno budi samo to rečeno: da zadruge lišavaju čovjeka lihvarskog robovanja, a dižu do slobode - jednom riečju čine ga čovjekom". Gledajući iz materijalne perspektive, osnutak posujilnica je i više nego opravdan: "Vidimo, da baš kod najnaprednijih naroda imade takvih udruga, i da je baš zadrugarstvo u obće uzrokom bilo, da su neki evropejski narodi upravo orijaški napredovali u poljodjelstvu i trgovini. Ista naša Visoka Vlada uvidjela je da u zadrugah leži moć ne samo pojedinih sela nego, takodjer i same države".

O samom ustroju posujilnica čitamo sljedeće: "Svakako, Raiffeisenov sistem sastoji se u tom da se seljaci sa svojim vlastitim novcem međjusobno podupiru, te da se siromašnijim uzajmi novac, uz takve pogodbe i uz takav način koji će im se najbolje olahkotiti izplaćivanje, a taj bi bio 'amortizacija', koja može biti i na kraće i na dulje vrijeme... Zajmovi se dozvoljavaju na jamstvo (vjeresiju) i uknjižbu (hipoteku)".⁵¹ Kada je riječ o zajmovima na jamstvo, tada jedan ili više zadrugara jamče za zajmoprimca da će u slučaju kada on ne može isplatiti zajam, tu obvezu preuzeti oni. U slučaju zajma na uknjižbu, seljak koji podiže zajam ulaže svoju imovinu kao hipo-

⁴⁸ PP I. (1900.), 87., 117.-118., 150. Usporedi: PP III. (1902.), 46., 178.-179. Lošinjski kotar imao je krajem 1901. ukupno 16 posujilnica i konzumnih društava.

⁴⁹ PP III. (1902.), 30. Na redovitoj glavnoj godišnjoj skupštini, održanoj 22. veljače 1902., predsjednik Središnjeg vjeresijskog zavoda izvijestio je, među ostalim, da je krajem 1901. Zavod imao 96 članova, a godišnji promet je bio oko 80.000 kruna.

⁵⁰ PP I. (1900.), 29., 35.

⁵¹ PP I. (1900.), 89.- 90., 163.

teku. Načela na kojima počiva djelovanje Raiffeisenovih zadruga jesu da imaju neograničeno jamstvo, da visina zadružnih dijelova ne smije prelaziti svotu od 25 forinti ili 50 kruna (jer tako određuju austrijski državni zakoni iz 1873. i 1899.⁵²), da je njihov djelokrug ograničen na što manje područje, da pozajmljuje novac na dulji rok kako bi seljaci mogli pravovremeno vratiti dug, te da se dobici zadruge ulažu u rezervni fond na koji članovi zadruge nemaju nikakvo pravo, jer fond služi kao jamstvo društva. Zadruga je strukturirana tako da joj je na čelu Odbor sastavljen od predsjednika, potpredsjednika i nekoliko odbornika. Svi oni moraju biti iz raznih staleža. Zadatak Odbora je da odlučuje o primanju novih članova ili da iz zadruge isključuje one koji su neredoviti u vraćanju pozajmljenog novca, jer kaže se da je svrha društva "da pomaže izplaćivati, a ne praviti dugove".⁵³ Odbor održava mjesečne sjednice na kojima izvještava o mjesečnom poslovanju zadruge, dok Glavna skupština usvaja i potvrđuje godišnji račun, bira nove članove Odbora, imenuje blagajnika, bira članove Nadzorstva. Nadzorstvo ili Nadzorni odbor kontrolira cjelokupnu upravu zadruge, a predstavlja revizorni i prizivni organ. Sastaje se najmanje četiri puta godišnje, te prati stanje blagajne i odgovoran je za poslovanje zadruge. Rad u organima posujilnice nije se naplaćivao, pri čemu se ispunjavao jedan od osnovnih motiva njihova nastanka, kršćanska bratska ljubav.

Kako se zadruga osniva i kako se registrira? Odgovore na ova pitanja nudi *Pučki prijatelj*: "Prije nego se zadruga započne osnivati, gleda se, dali u mjestu ima dovoljno takvih muževa koji će moći preuzeti ravnateljstvo. U slučaju, da se takvih muževa nadje i da su voljni preuzeti vodjenje, pribavi se 5 iztisaaka pravila (dobiju se kod Središnjeg vjeresijskog zavoda u Krku) i sazove prvu glavnu skupštinu, na koju se pozovu svi oni, koji žele pristupiti u zadrugu. Na ovom sastanku pročitaju se pravila, i dogovorno utanači ovo:

a) Kako će se zvati tvrdka i gdje će imati svoje sjedište? Sjelo zadruge je najbolje, da bude ondje, gdje je sjelo mjestnih oblasti, kao n. pr. občinsko glavarstvo, župni ured itd.

b) Kako daleko će se prostirati djelokrug zadruge n. pr. na koliko občina?

c) Kako visok nek bude zadružni dio? (nek ne prelazi svote od 20 kruna a dovoljan je i od 2 kruna)

d) Komu će pripasti zadružno imanje u slučaju likvidacije ili razdruženja? Najbolje, da se zaključi, da će u ovom slučaju zadružno imanje pripasti občini ili župnom uredu.

e) Iz koliko članova će se sastojati glavni odbor? Najprikladnije je da bude broj odborskih članova 7, a najviše 9.

f) Iz koliko članova će se sastojati nadzorni odbor? Nadzorstvo nek se sastoji iz 3 - 5 članova".⁵⁴

⁵² *Pučki prijatelj* je u svojim prilozima objavljivao austrijske državne zakone o zadrugarstvu. Vidjeti: PP I. (1900.), prilog 20. i 24. broju.

⁵³ PP I. (1900.).

⁵⁴ PP I. (1900.). Usporedi: PP II. (1901.), 87.

Prema navedenim pravilima osnivale su se krčke posujilnice.

Prva kreditna zadruga ili posujilnica na otoku Krku osnovana je u Vrbniku. O tome *Pučki prijatelj* izvještava: "Osnovateljska sjednica Vrbničke posudilnice održana je 20. kolovoza 1899. g., na kojoj se zaključilo, da može Pokrajinski Odbor za prvi početak do konca iste godine zadužiti društvo do 10 000 kr." Da početak vrbničke posujilnice nije bio lagan čitamo u nastavku obavijesti: "Budući je pako isto društvo imalo u godini 1901. rashoda 14.854,59 kr., Pokrajinski Odbor je zaključio da ništa ne da za 1901. godinu".⁵⁵ Odnosi između vrbničke posujilnice i Pokrajinskog odbora u Poreču nisu bili problematični samo u financijskom smislu, već i na drugim područjima. Naime, kada je posujilnica zamolila Pokrajinski odbor za potporu i besamatni zajam kako bi pomogla svojim članovima, odgovor je stigao vrlo brzo, i to na talijanskom jeziku noseći naslov "Alla Direzione della Cassa rurale di prestiti e risparmio slava Verbenico (Saliceto)". Odbor je tražio da posujilnica pošalje prijevod svojih pravila na talijanskom jeziku, te da se izjasni je li već dobila potporu od vlade iz Beča.⁵⁶ Ovdje nije u pitanju samo jezična barijera, nego i evidentno kršenje zakona, jer je Pokrajinski odbor morao rješavati i hrvatske spise. Bilo je jasno da ovakvo kočenje razvoja neće poremetiti želju i volju zainteresiranih da posujilnica u Vrbniku nastavi djelovati. Stvari su uglavnom došle na svoje mjesto formiranjem "Središnjeg vjeresijskog zavoda" u Krku, a poglavito "Gospodarske sveze za Istru", koje su preuzele izravan nadzor nad razvojem krčkih posujilnica. Tako je nakon devet godina poslovanja posujilnica imala 364 člana, uložaka 208.344,22 kruna, zajmova 111.381,49 kruna, a tekući račun je iznosio 91.469,70 kruna. Posujilnica je na kraju 1908. poslovala s dobitkom od 1.003,10 kruna, koji je pribrojan rezervnoj zakladi (fondu). Rezervni fond je iznosio 5.359,21 kruna.⁵⁷ Prema dostupnim podacima vidljivo je da je vrbnička posujilnica, kao uostalom i sve otočne, imala velike razvojne amplitude, svoje uzlazne i silazne trendove u poslovanju.⁵⁸

Posujilnicu su podupirali razni pojedinci i zaklade, od kojih je najvažnija bila Zaklada braće Vitezić. Zaklada je u posujilnici imala otvorena tri računa: za svećenički odgoj, za odgoj svjetovnjaka i za siromašne učenike. Možemo pratiti njezina godišnja ulaganja preko prikupljenih izvješća o završnim godišnjim računima:

⁵⁵ PP III. (1902.), 53., 150.-151. Krajem 1901. u posujilnicu su bila uključena 94 zadrugara. Ukupni promet iznosio je 23.155,45 kruna, a čisti dobitak 558 kruna i 31 filir.

⁵⁶ PP III. (1902.), 93.-94.

⁵⁷ PP X. (1909.), 118.

⁵⁸ Vidjeti Tablicu 2.

Tablica 2.: Računi Zaklade braće Vitezić u posujilnici u Vrbniku

GODINA	ZAKLADA ZA SVEĆENIKE		ZAKLADA ZA SVJETOVNJAKE		ZAKLADA ZA SIROMAHE	
	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI	ULOŽENO	OSTAJE U ŠTEDIONICI
1900.	611 K., 53 f.	/	298 K., 50 f.	/	153 K., 98 f.	/
1901.	1087 K., 53f.	1699 K., 06 f.	523 K., 97 f.	822 K., 47 f.	194 K., 97 f.	348 K., 95 f.
1903.	602 K., 65 f.	3.125,19 K.	245 K., 76 f.	1.643,24 K.	37 K., 01 f.	600,39 K.
1904.	76 K., 21 f.	3.201,40 K.	806 K., 06 f.	2.449,30 K.	201 K., 95 f.	802,84 K.
1905.	108 K., 50 f.	3.309,90 K.	840 K., 13 f.	3.289,43 K.	357 K., 86 f.	1.160,20 K.
1909.	1322 K., 64 f.	37.823,23 K.	738 K., 69 f.	36.458,53 K.	240 K., 30 f.	22.881,15 K.
1910.	/	37.823,23 K.	828 K., 32 f.	37.286,85 K.	89 K., 24 f.	22.970,39 K.

Napomena: Za godine 1902., 1906., 1907. i 1908. nema dostupnih podataka.

Izvor: *Pučki prijatelj*, godine izlazenja 1900. - 1910.

Iz navedenih podataka razvidno je da godišnja ulaganja Zaklade braće Vitezić nisu bila velika, ali su bila kontinuirana. Najviše se u posujilnicu ulagalo iz dijela zaklade za svećenički odgoj, što je razumljivo s obzirom na to da je Zaklada imala prioritarno kulturno-prosvjetni karakter s pojačanim vjerskim obilježjem. Analizirajući pojedina godišnja ulaganja, primjetno je da su iz dijela zaklade za svećenički odgoj uložili premašivali 1.000 kruna godišnje. Dio zaklade za odgoj svjetovnjaka izdvajao je za posujilnicu do 800 kruna, dok je zaklada za siromašne učenike prosječno u posujilnicu ulagala oko 200 kruna godišnje. Zakladu su, inače, utemeljila braća Dinko i Ivan Vitezić. Dinko Vitezić, odvjetnik po profesiji, bio je dugogodišnji narodni zastupnik u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću, dok je Ivan Vitezić bio krčki biskup. Osim utemeljenja Zaklade, braća su 1901. osnovala "Hrvatski dom" (kasnije nazvan "Vitezićev dom"), središte kulturne i političke djelatnosti u Vrbniku, te "Knjižnicu obitelji Vitezić" (otvorena 1904.), koja je otvorila tri stipendije za školovanje siromašne djece. Novčani uložili koji su u posujilnicu stizali iz Zaklade, sasvim su sigurno ugradili svoj doprinos njezinom poslovanju i financijskoj situaciji. Za kraj promatranog razdoblja, uložili iz sva tri dijela Zaklade ukupno su iznosili 98.080,47 kruna.

Nakon vrbničke, osniva se posujilnica u Dobrinju. O njezinu osnutku *Pučki prijatelj* prenosi dopis sljedećeg sadržaja: "Raiffaisenova posujilnica i štedionica u Dobrinju djeluje već od početka ove godine. Najpre, to je zavod prvi takove vrsti na otoku Krku, dakle tu nije bilo nigdje bližeg uzora u koga se moglo ugledati".⁵⁹ Dopisniku iz Dobrinja, potpisanom kao Bodulov, očito nije bilo poznato da je posujilnica u Vrbniku počela s radom ranije

⁵⁹ PP I. (1900.), 77.-78. Dopis je objavljen u broju 10 od 10. svibnja 1900.

(20. kolovoza 1899.), tako da ova vijest nije točna. No, nastavljajući iščitavati dopis saznajemo kako je u prva četiri mjeseca posujilnica ostvarila prihod od 8.278 kruna, dok je rashod iznosio 6650 kruna. Ukupni promet je, dakle, iznosio 14.928 kruna. Posujilnica je imala više od 50 članova, a razmišljalo se o proširenju djelovanja (konkretno o nabavci stotinu krmača pasmine Yorkshire). O poslovanju posujilnice u Dobrinju doznajemo na stranicama lista mnogo više negoli o ostalim krčkim posujilnicama. Vjerojatno je razlog tomu da je njezino sjedište bilo u župnom uredu, odakle su redovito stizala izvješća u uredništvo lista. Izvješće za prvu upravnu godinu 1900. govori da je posujilnica imala 84 člana s 432 zadružna dijela. Ukupan promet iznosio je 36.092,78 kruna, što je ipak osjetna stagnacija u odnosu na prvih osam mjeseci rada kada je ukupan promet iznosio 72.000 kruna.⁶⁰ Razlike su primjetne, ne samo u smanjenju ukupnog prometa, nego i u odnosu ulaganje-pozajmljivanje novaca. Nakon prvih mjeseci kada je više uloženo na štednju, na kraju prve poslovne godine taj odnos je bio sasvim izjednačen. Međutim, unatoč velikom siromaštvu pučanstva dobrinjske općine, posujilnica je bilježila odlične rezultate.⁶¹ Krajem 1901. broj članova zadruge povećao se na 141 zadrugara s 876 zadružnih dijelova. Ukupni godišnji promet iznosio je 58.557,24 kruna, a čisti dobitak 605,71 krunu. Rezultati su ostvareni bez vladine pomoći. Nakon četiri djelatne godine, krajem 1903., čisti dobitak je iznosio 1400 kruna, što je povećalo kapital rezervnog fonda na gotovo 3.000 kruna. To je bilo dovoljno da se snizi kamata za dužnike s 5,5% na 5%. Posujilnica je imala 249 članova, a raspisivanjem nagrada dodatno ih je motivirala da ulažu u izravnu poljoprivrednu proizvodnju (npr. da sade otporniju američku lozu). Uspjesi posujilnice nisu se samo mjerili u novčanom iznosu, nego i na općem gospodarskom području. Forsiranjem svinjogojstva i ovčarstva ojačao je stočni fond do te mjere da je počeo i izvoz stoke.⁶² Broj članova neprekidno se povećavao, što se odrazilo na ulaganja i porast čistog dobitka. Posujilnica je djelovala u skladu s kršćanskim načelima na kojima su se i inače temeljile sve ostale kreditne zadruge. Njezin milosrdan i humanitaran karakter pokazan je prilikom nerodice 1905., kada je zadruga razdijelila siromasima u svojoj općini kukuruza i graha u vrijednosti od 200 kruna.

Zaista je životna potreba bila osnovati posujilnicu u dobrinjskoj općini. Ona je digla na noge konzumni magazin, te mljekarsku zadrugu. Utjecala je i na razvoj opće pismenosti nabavljajući za djecu Andrićeve čitanke za analfabet, te dječje listove *Smilje* i *Mladi Istranin*.⁶³ Ipak, niti nju neće zaobići krizna faza koja se pojavila prvih godina 20. stoljeća. Zbog gospodarskih uzroka počelo je iseljavanje, ponajprije muškaraca, u Ameriku. Posujilnica je

⁶⁰ PP I. (1900.), 198.-199.; PP II. (1901.), 57.

⁶¹ PP III. (1902.), 37.-38.; PP V. (1904.), 62.-63., 88.

⁶² PP VI. (1905.), 64., 67.; PP XII. (1911.), 134. Čisti dobitak posujilnice krajem 1904. iznosio je gotovo 3.000 kruna. Usporedi: PP X. (1909.), 94.

⁶³ PP VII. (1906.), 71.-72. Dječji list *Mladi Istranin* pokrenuo je 1906. Josip Antun Kraljić iz sela Bogović na otoku Krku, kao prvi takav list u Istri.

počela najviše zajmova izdavati upravo za podmirenje putnih troškova. To će se odraziti na ulaganjima i razvoju same poljoprivredne proizvodnje, a jedna od posljedica bila je i zapuštanje posjeda. Posujilnica će, bez obzira na sve turbulentne gospodarske pojave nastaviti pozitivno poslovanje.

Godine 1900. u Pazinu se održao gospodarski sastanak na kojem se govorilo, između ostalog, i o kreditnom zadrugarstvu na otoku Krku. Tom prilikom rečeno je ovo: "Zatim se opazilo, da su se ove zadruge (posujilnice) podigle samo u onih mjestih gdje je narod najsiromašniji i najviše potrebuje novca, dok u mjestih gdje narod nije zadužen i ne potrebuje novca ne obstoje. Na otoku Krku, imade sedam občina od kojih tri su aktivne, a četiri pasivne. U onih trih gdje je narod siromašan i bez novca podignute su štedionice, dok u onih četirih gdje je narod dosta imućan i prilično godimice ulaže novca u poštansku štedionu ne obstoje. Naravski, da tim načinom ne mogu niti ove tri napredovati"⁶⁴ Možda je i ova kritika utjecala da se iduće godine osnuju nove krčke kreditne zadruge.

Posujilnica u Baški osnovana je, dakle, 1901. godine. O tome čitamo: "Seoska blagajna za štednju i zajmove u Baški započela je svoje poslovanje prvim listopada, te je do konca prosinca 1901. g. brojila 27 članova sa 112 kruna zadružnih dijelova. Na posudu je primila 6065 kr. i 10 filira, zadrugarima uzajmila uz 5 % 2290 kr., a na tekući račun uložila je 3340 kr. Promet kroz tromjesečno poslovanje je iznašao 12.512,81 kruna". Prema podacima za prvo tromjesečje 1902. ukupni promet se povećao u prvih šest mjeseci poslovanja za 3.409,82 kruna, što znači da je iznosio 15.922,63 kruna.⁶⁵ Potvrdu o daljnjem razvoju posujilnice nalazimo u podacima za 1904. godinu. Početkom godine broj zadrugara povećao se na 109, a tijekom godine pristupilo je još 28 seljaka, dok su trojica napustila zadrugu. Ukupni novčani promet iznosio je 101.084,67 kruna.⁶⁶ Posujilnica u Baški je odigrala važnu ulogu u gospodarstvu bašćanskog područja. Sloveći kao središte krčkog brodarstva i pomorstva, Baška je imala oko stotinu većih i manjih brodova. Bio je to vrhunac njezina pomorskog razvoja početkom 20. stoljeća. No, onda je uslijedila stagnacija, pa i propadanje bašćanskog brodarstva uzrokovano infiltracijom parobroda u suvremeni pomorski promet. Baška se nije mogla nositi s tim izazovom, pa se stanovništvo počelo ponovno okretati drugoj po važnosti gospodarskoj djelatnosti na tom području, vinogradarstvu. Posujilnica je slijedila taj zaokret tako što je svojim članovima nabavljala potrebna sredstva, npr. čepove za cijepanje vinove loze i alat potreban za obavljanje tog posla, a ujedno je nabavljala dovoljno kvaliteta sumpor i modru galicu za povećanje prinosa. Vinogradarstvo nije postala samo osnovna gospodarska djelatnost na bašćanskom području, nego i na čitavom otoku. Oblikovanju modernih kontura u vinogradarstvu pridonio je i *Pučki prijatelj* donoseći poučne članke o sadnji, održavanju i uzgoju ameri-

⁶⁴ PP II. (1901.), 11.-12.

⁶⁵ PP III. (1902.), 61., 79.

⁶⁶ PP VI. (1905.), 68.

čke loze. Članci su bili popraćeni ilustracijama, napose o obrezivanju, prskanju ili gnojidbi vinove loze.

Iste godine osnovana je posujilnica u Omišlju. Od svih krčkih posujilnica, ona je najuspješnije poslovala. Golem doprinos takvom stanju posujilnice dali su štedni uložci, koji su stizali iz inozemstva. Omišljani koji su se iselili, ponajviše u SAD, redovito su slali svoje uštedevine u omišaljsku posujilnicu. Time je, naravno, njezin novčani promet znatno ojačan. Financijski stabilna, posujilnica je bila u mogućnosti posuđivati novac ostalim otočnim kreditnim zadrugama. S tim u vezi, podatak iz izvješća omišaljske posujilnice, koji se odnosi na razdoblje od 24. ožujka do 31. prosinca 1901. govori da je drugim posujilnicama posudila 26.000 kruna.⁶⁷ Na takvu gestu ju je, uvjetno rečeno, obvezivao poziv "Središnjeg vjeresijskog zavoda" iz iste godine, koji kaže: "Srednji vjeresijski zavod u Krku pozivlje sve Raifeizenove zadruge našeg kotara da čim skorije poduzmu s rečenim zavodom shodne korake, da se uredi između jednih i drugih novčani promet, pošto imade ovdješnji zavod već sada odviše novca, a stalno je, da će ga do mala imati toliko, da će morati, ne bude li se uredilo odnošaje između središnjeg zavoda i inih zadruga, šiljati ga izvan kotara... Do sada je samo omišaljska blagajnica u pravom saveza s ovim zavodom".⁶⁸

U prvoj godini svoga postanka, omišaljska posujilnica imala je 87 članova. Njezin daljnji progres pratio je *Pučki prijatelj* jasno izražavajući svoje pohvale: "Ovo društvo posluje već osam godina, a uspjeh mu je krasan. Kako se razabire iz godišnjeg izvještaja, Omišljani imadu, uopće govoreći, priličnu svotu prištedja, što dokazuju ulošci, koji iznašaju 535.761,21 kr. Čisti dobitak u god. 1908. je iznašao 2.666,32 kr., koja je svota pribita prihrani, tako da koncem iste godine iznaša 12.417,91 kr. Društvo plaća na uloške 4,5 %, a daje zajmove zadrugarima uz 5 %. Novčani promet u godini 1908. bio je 470.876,03 kruna. Samo naprijed!"⁶⁹ Prilikom obilježavanja desetogodišnjice rada posujilnice saznajemo da ima već preko 600.000 kruna uložaka, te oko 12.000 kruna u rezervnom fondu, pa se ne treba bojati "nikoga osim Gospodina Boga", a pred njom je velika budućnost.⁷⁰ Vijest dalje govori da je posujilnica imala preko 3.000 kruna čistog dobitka, od kojega je dio dala mjesnoj školi za nabavu šivaćeg stroja, kako bi se u ženskoj opetovnici mogao organizirati tečaj šivanja.⁷¹ Isto tako, za gradnju crkvice sv. Duha izdvojeno je 100 kruna, uz već ranije dodijeljenih 500 kruna.

O ostalim krčkim kreditnim zadrugama ne nalazimo u *Pučkom prijatelju* puno informacija, samo šturu obavijesti. Iako je poznato da je, primje-

⁶⁷ PP III. (1902.), 46.

⁶⁸ PP II. (1901.), 74. O međusobnom odnosu krčkih posujilnica detaljnije na sljedećim stranicama.

⁶⁹ PP X. (1909.), 110.

⁷⁰ PP XI. (1910.), 102.

⁷¹ Opetovnice ili produljene škole bile su obvezne škole za svu mušku i žensku djecu od 12. do 15. godine. Nastava se održavala svake nedjelje i za blagdane, a svaki izostanak se građanima naplaćivao 4 forinte, a seljacima 2 forinte.

rice, posujilnica u Puntu osnovana 1905. godine, list o njezinu radu prva izvješća donosi tek tri godine poslije.⁷² Vjerojatno je protok informacija iz Punta do uredništva lista bio problematičan, odnosno nedovoljno razvijen. Jer kako drukčije protumačiti činjenicu da je list prenio informaciju o osnivanju posujilnice u manjem mjestu nedaleko od Punta, a za puntarsku posujilnicu takve obavijesti nema. Riječ je o osnivanju posujilnice u Korniću. Vijest je vrlo kratka i glasi: "Seoska posudionica ustrojila se je nedavno u Korniću, a svoje blagotvorno djelovanje započela je dne. 15. o. mj. Do sada se već upisalo oko 40 članova. Bilo sretno! Živjeli Kornićani!" Znači, posujilnica u Korniću je počela s radom 15. veljače 1908., a za isti mjesec je poslala izvještaj u kojem stoji da je imala 38 članova. Zapremila je uložaka u vrijednosti od 4.041,90 kruna. Uzdani zajmovi su iznosili 1.000 kruna. Preko tekućeg računa zadruge izdano je 3.000 kruna. Ukupni promet do 29. veljače iznosio je 8.158,95 kruna.⁷³

Prvi izvještaji o djelovanju puntarske posujilnice odnose se na 1908. godinu. Krajem navedene godine, u zadrugu je bilo učlanjeno 76 zadrugara. Zadruga je godinu završila poslujući pozitivno, a čisti dobitak je iznosio 1.714,03 krune, od kojih je 328,20 kruna izdvojeno u dobrotvorne svrhe. Ostatak je pridružen rezervnom fondu, koji je iznosio 3.497,88 kruna. Ukupni novčani promet iznosio je 1,063.772,41 krunu, što je bio izvrstan uspjeh postignut u samo četiri godine rada.⁷⁴

Do 1911., kada je list preseljen u Pazin, na otoku Krku osnovane su, dakle, posujilnice u Vrbniku, Dobrinju, Krku, Baški, Omišlju, Puntu i Korniću. Pred početak Prvoga svjetskog rata osnovana je posujilnica i u Dubašnici (1914.). List je na svojim stranicama pratio njihov rad, ohrabrivao ih je i podržavao, ali i izražavao skepsu u pogledu njihove daljnje svrhovitost. O ukupnom radu krčkih posujilnica list je donosio samo povremene obavijesti. Prigodom pete godišnjice prisutnosti posujilnica na otoku, list donosi podatak da su sve zajedno u prvih pet godina rada izdale do 40.000 kruna zajmova, što uz godišnju kamatu od 5,5% iznosi 2.200 kruna.⁷⁵ U početnom razdoblju svaka posujilnica razvijala se neovisno jedna o drugoj. Već je ranije spomenuto kako je "Središnji vjeresijski zavod" u Krku preko stranica lista odaslao poziv svim posujilnicama da se urede financijski poslovi između njih, te da se sve povežu sa "Središnjim zavodom" kao centralnom otočnom kreditnom zadrugom. Na inicijativu odbornika dobrinjske posujilnice konačno je 14. studenog 1907. održan sastanak svih krčkih posujilničara.⁷⁶ Glavna točka dnevnog reda bila je ulaganje suvišnog novca. Rečeno je kako su se posujilnice udaljile od izvorne Raiffeisenove ideje o novčanom pomaganju siromašnih seljaka. Sve otočne posujilnice raspolagale su

⁷² Vidjeti: A. BOZANIĆ, n. dj., 89.; V. ZIDARIĆ, n. dj., 461.

⁷³ PP IX. (1908.), 38. O radu posujilnice u Korniću do listopada 1911. vidjeti u Prilogu.

⁷⁴ PP X. (1909.), 73. O daljnjem djelovanju posujilnice vidjeti Prilog.

⁷⁵ PP V. (1904.), 167.-168.

⁷⁶ PP VIII. (1907.), 148., 157.-158. Sastanak je održan u prostorima krčke čitaonice. Usporedi: PP IX. (1908.), 77.

s viškom novca, ukupno oko 1,5 milijuna kruna uloženi na razne strane. Primijećeno je kako su se neke zadruge počele pretvarati u banke, gledajući gdje će uzeti najbolju kamatu. Stoga je odlučeno da se formira jedinstveni odbor od triju članova, koji će izraditi nacrt o zajedničkom ulaganju suvišnog novca. Prijedlog je da se iz rezervnog fonda posujilnica ulaže novac u pomaganje ostalih otočnih gospodarskih društava, za uređenje mjesta, podizanje lječilišta, za razvoj ribarstva, parobrodarstva i slično.

Kritičko stajalište izneseno na sastanku posujilničara već se moglo iščitavati u ranijim godištima *Pučkog prijatelja*. Naime, počevši od 1901. u listu je objavljena čitava serija članaka kritički nastrojenih prema radu posujilnica, odnosno svrsi njihova djelovanja.⁷⁷ Zapravo, u člancima se ne izražava kritika koja je samoj sebi svrha, nego ona promovira ideju o ustroju jedne seoske banke koja bi supstituirala poslovanje svih otočnih posujilnica. Seoska banka bila bi središnja zajmovna ustanova koja bi seljacima davala novac na amortizaciju, uz godišnju kamatu od 6%. Svoje djelovanje bi započela s glavnicom od 100.000 kruna, a u dvanaest godina bi isplatila glavnicu izdanu odmah prve godine. Jer, osnovni problem posujilnica je u tome što seljacima pozajmljuju male svote novca na tri do četiri godine. U tom razdoblju oni moraju posujilnici isplatiti i posuđenu glavnicu i kamate na taj iznos. Seljak koji je prisiljen posuditi veće svote novca, kako bi se riješio prijašnjeg duga, nije u mogućnosti to ostvariti zbog dva razloga. Prvo, posujilnica nije toliko novčano jaka da mu pozajmi npr. nekoliko tisuća kruna. Drugo, ako mu i posudi toliki iznos, onda ona gubi svrhu svoje egzistencije. Udaljava se od Raiffeisenovih načela, te postaje kreditna banka. Seljaci su bili u velikoj mjeri opterećeni dugovima tako da nerijetko nisu stigli na vrijeme vratiti dug niti posujilnici. Posujilnica bi obično nakon isteka roka za vraćanje duga taj rok produljivala, te naprosto prolongirala položaj seljaka-dužnika. Drugo rješenje je bilo utjerivanje duga, a to nije dolazilo u obzir. Zato je misao o osnivanju jedne seoske banke imala smisla. Uostalom, posujilnice su pozivane da snize kamate na zajmove i tako olakšaju seljacima njihovu otplatu. No, one nisu bile toliko financijski jake, osim omišaljske zadruge, da bi to mogle učiniti. I u tom smjeru ide jedna od primjedbi koju je na adrese krčkih posujilnica uputio *Pučki prijatelj*. List zamjera posujilnicama da su naprosto prekopirale svoje poslovanje iz svog bližeg ili daljeg okružja, a nisu vodile računa da otočni gospodarski okoliš ne odgovara onome u slovenskim zemljama, Austriji ili Njemačkoj. Naš seljak nije toliko solventan kao njemački seljak. On nije naučen štedjeti jer nije nikada imao dovoljno sredstava za tako nešto. S druge strane, njemački seljak, koji je prvi prihvatio načelo Raiffeisenovih štedionica, ima još jednu prednost nad našim seljacom. Ona proizlazi iz same njegove vjerske prirode ili kulture. W. Raiffeisen, utemeljitelj modernog kreditnog zadrugarstva, bio je protestantski svećenik i ekonomist, a protestante obilježava specifična radna etika prožeta duhom

⁷⁷ PP III. (1902.), 105.-106., 114., 133.; PP VII (1906.), 26.; PP X. (1909.), 59.-60.; PP XI. (1910.), 161.

asketske štednje, što umnogome ubrzava akumulaciju kapitala i olakšavajuće djeluje na gospodarski razvoj.

Druga ideja koja se nametala na stranicama *Pučkog prijatelja* bila je ona o potrebi osnivanja središnje državne blagajne.⁷⁸ Ta ideja polazi od pretpostavke da bi austrijska vlada mogla ustupiti takvoj blagajni novac iz npr. poštanskih štedionica, uz kamatu od 3,25%. Taj novac bi središnja blagajna prosljedila pokrajinskim središnjicama uz kamatu od 3,5%, a one bi novac dalje pozajmljivale pokrajinskim kreditnim zadrugama, uz godišnju kamatu od 4%. Na kraju, novac bi došao do seljaka po kamati od 5%. Centralna državna blagajna temeljila bi se na ograničenom jamstvu. Svaka ona zadruga koja želi biti njezina članica morala bi određenom svotom jamčiti za onaj novac koji bi primila od središnje blagajne. Osnovna razlika između središnje državne blagajne i seoske posujilnice je u tome što član u središnjoj blagajni jamči samo određenom svotom, dok u posujilnici jamči svojom cjelokupnom imovinom. Svako društvo koje bi željelo postati članom državne blagajne moralo bi platiti jedan zadružni dio u iznosu od 200 kruna, a moglo bi ih uzeti najviše deset. Prvi zadružni dio morao bi se potpuno isplatiti, a od drugoga bi se isplatilo samo 10%. Slovenci su na početku 20. stoljeća već imali tri središnje zajmovne blagajne (u Ljubljani, Celju i Gorici), a u Hrvatskoj je za tu svrhu osnovana Hrvatska poljodjelska banka u Zagrebu.⁷⁹ Za istarsko i kvarnersko područje ova ideja se donekle ostvarila osnivanjem "Gospodarske sveze za Istru" 1903. godine.

Najveću potporu posujilnicama *Pučki prijatelj* je upućivao u razdobljima vanjsko-političkih kriza u okruženju. Posebno se to odnosi na vrijeme aneksijske krize kada se vlada Kraljevine Srbije nakon protesta zbog austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine počela pripremati za rat. Ti događaji nisu prošli neopaženo na otoku Krku. Njihova refleksija uznemirila je pučanstvo, među kojim se raširila vijest da će država u slučaju rata prisvojiti novac koji su seljaci uložili u posujilnice. List je intervenirao velikim člancima s naslovima "Je li novac siguran u našim posudionicama?" i "Jesu li posujilnice korisne?"⁸⁰ u kojima se dokazuje da su posujilnice toliko sigurne da će "prije propasti sve novčane banke, prije će država zapovijedati bankrot" nego što će zadrugari izgubiti svoj uloženi novac. Čak štoviše, ističe list, posujilnice su "providnost za narod; one krepče narodnu snagu, da može odolijevati svakoj nevolji".

Odnos lista i krčkih kreditnih zadruga bio je uspostavljen uskim uzročno-posljedičnim vezama. Početak izlaženja lista poklopio se s počecima osnivanja modernih krčkih kreditnih zadruga. List je bio njihov poticatelj, korektiv njihova rada, savjetodavac, najoštrij kritičar i zaneseni pobornik istovremeno.⁸¹ On je uvelike participirao u širenju zadružne ideje i provedbe kon-

⁷⁸ PP II. (1901.), 46., 61.-62., 72.

⁷⁹ O osnutku Hrvatske poljodjelske banke vidjeti: PP II. (1901.), 27.-28.

⁸⁰ Prvi članak objavljen je 30. ožujka 1909. (br. 9., god X.), a drugi 30. kolovoza 1909. (br. 23., god. X.).

⁸¹ Vidjeti: PP III. (1902.), 157.; PP V. (1904.), 114.-115., 180.; PP VI. (1905.), 93., 148.-149.; PP VIII. (1907.), 171.-172.; PP X. (1909.), 59.-60.

kretno zadružne akcije na otoku. Taj odnos je najbolje opisan na stranica-ma lista prilikom osvrta na deset godina njegova izlaženja.⁸² Naglašeno je da se cjelokupan rad lista temeljio na tzv. sitnom radu za narod, koji se sastoji od širenja prosvjetnog utjecaja među pučanstvom, te gospodarskog organiziranja. Tek osnutkom lista raširila se gospodarska organizacija na otoku osnivanjem, prije svega, posujilnica. Već tijekom prve godine izlaženja lista, osnovano je na kvarnerskom području sedam zadruga.⁸³ Kako se list tiražno širio, širila se i mreža kreditnih zadruga po otoku. Tako Ivan Mahulja na stranicama lista prenosi informaciju iz *Narodnoga gospodara* koji izvještava da je na prvom austrijskom zadružnom sastanku, održanom 1906., rečeno kako na otoku Krku "ima valjda šest posujilnica".⁸⁴ List je svojom nakladom, ali i kvalitetom, probio krčke granice i bio dostupan istarskom, kao i dalmatinskom seljaku. Godine 1910. list donosi podatak o 141 hrvatskom i slovenskom društvu u Istri, od kojih je 67 novčanih zadruga.⁸⁵ Pred početak Prvoga svjetskog rata na kvarnerskom području bilo je 27 zadruga, jedna na svakih 1.096 stanovnika, što je daleko najbolji prosjek kada se uzme Istra u cjelini. Na samom otoku Krku egzistira osam kreditnih zadruga. Tada list već izlazi u Pazinu, odakle se obraća svojim čitateljima s istim onim žarom kao i prije toga kada je izlazio na Krku i s istom kršćanskom porukom o ljubavi i međusobnom pomaganju. Zašto Pazin kao novo ishodište *Pučkog prijatelja*? Odgovor je vrlo jednostavan. Pazin je bio hrvatsko kulturno i političko središte u Istri. Upravo je to i bila misao vodilja pokretača lista, biskupa Mahnića: biti *in medias res*. To je upravo bio Pazin, u kojemu je list došao pod vlasništvo katoličkog "Tiskovnog društva". Prvi "pazinski" broj lista izašao je 20. rujna 1911. (br. 26.) s podnaslovom *Politički i poučno-gospodarski list za hrvatski narod*. Jednom mjesečno u listu se objavljivao prilog *Razumni gospodar* urednika Franje Trampuža.⁸⁶ Za vrijeme rata list nije izlazio, a njegovi pretplatnici su za naknadu dobivali zagrebačke *Novine*. Pošto je pazinska tiskara uništena, nakon rata je list prebačen u Trst, gdje će biti tiskan njegov posljednji broj (11. siječnja 1929.). Tada je list zauvijek ukinut, vjerojatno zbog toga jer je predstavljao smetnju talijanskim političkim, gospodarskim i kulturnim interesima u Istri.

Zaključak

Zadružni pokret u Istri obilježen je s nekoliko specifičnosti. U prvom redu to je uska i kontinuirana veza sa slovenskim zadružnim pokretom. Ta povezanost proizlazi iz činjenice da se Istra sa slovenskim zemljama nalazila u austrijskom dijelu Monarhije, pa su zajedno prihvatili državne zadružne zakone koji su stizali iz Beča. Upravo su ti zakoni doveli do toga da je u Istri

⁸² PP XI. (1910), 3.-4.

⁸³ PP I. (1900.), 193.-194.

⁸⁴ PP VII. (1906.), 58.

⁸⁵ PP XI. (1910.), 3.

⁸⁶ A. BOZANIĆ, n. dj., 88.

zadružni pokret zaživio i razvio se prije negoli u užoj Hrvatskoj. Austrijski zadružni zakoni nalagali su osnivanje kreditnih zadruga temeljenih po uzoru na Raiffeisenove štedionice, nastale u Njemačkoj u drugoj polovici 19. stoljeća. Poslovale su na načelu neograničenog jamstva s relativno malim udjelima. Bile su gotovo idealne za seoske sredine u kojima su seljaci uzimali zajam malih iznosa uz godišnju kamatu od 5%. Svrha im je bila da što prije oslobode seljake dugovanja, te da na taj način iskorijene lihvarstvo. Seljak koji je uzimao zajam jamčio je za njegovu isplatu svojom imovinom ili su ostali članovi zadruge bili njegovi jamci.

Slovensko kreditno zadrugarstvo je zapravo oblikovalo ono u Istri. Predanom aktivnošću dr. Matka Laginje, koji temeljito proučava slovenske posujilnice, osniva se prva istarska kreditna zadruga 1891. godine. Istarska posujilnica u Puli ubrzo osniva svoje podružnice u svim dijelovima Istre. Prve krčke posujilnice osnivaju se u Vrbniku i Dobrinju na samom kraju 19. stoljeća. Nedugo nakon toga uspostavlja se mreža kreditnih zadruga u Istri, pa je došlo vrijeme za okupljanje istarskih posujilnica u vlastitu središnju zadrugu. Još jednom u akciju stupa istarski zadružni inicijator dr. M. Laginja koji osniva u Puli 1903. godine "Gospodarsku savez za Istru". Krčke posujilnice odmah ulaze pod njezino okrilje, te postaju njezine članice. Među prve 43 zadružne organizacije u "Gospodarsku savez" s otoka pristupaju: Društvo za štednju i zajmove u Vrbniku (osnovano 1899.), Društvo za štednju i zajmove u Dobrinju (osnovano 1899.), "Središnji vjeresijski zavod" u Krku (osnovan 1900.), Seoska blagajna u Baški (osnovana 1901.), te Društvo za štednju i zajmove u Omišlju (osnovano 1901.). Poslije će se priključiti Društvo za štednju i zajmove u Puntu (osnovano 1905.), Seoska posujilnica u Korniću (osnovana 1908.) i Seoska blagajna u Dubašnici (osnovana 1914.). U prvom upravnom odboru "Gospodarske sveze za Istru" nalazio se dobrinjski župnik Ivan Trinajstić, kao jedini predstavnik otočnog zadrugarstva.⁸⁷

Krčke posujilnice vodili su svećenici i učitelji, njihova su sjedišta obično župni uredi, a prostorije narodnih čitaonica poprišta su gospodarskih tečajeve. Seljaci iz krčkih općina prvi put imaju u priliku za čitanje lista namijenjenog isključivo njima. List, pokrenut 23. prosinca 1899., postaje sredstvo prosvjetne akcije među krčkim pučanstvom. Obogaćen korisnim ilustracijama, *Pučki prijatelj* prenosi seljacima ideje modernog zadrugarstva i time udara temelje krčkim kreditnim zadrugama. List je na svojim stranicama hrabrio, kritizirao, branio i hvalio krčke posujilnice. U svakom slučaju afirmirao ih je do granica njihovih tadašnjih mogućnosti. Nekako je sudbina htjela da list prođe isti put kao i one. Nakon što je prenesen u Pazin, u rujnu 1911., list nastavlja svoju misiju iz srca Istre. Tu će dočekati početak rata za vrijeme kojega je utihnuo baš kao i krčke kreditne zadruge. Nakon rata, javlja se ponovno, ali ovaj puta iz Trsta odakle će se posljednji put javiti 11. siječnja 1929. godine. Tada je istarsko zadrugarstvo već slomljeno likvidacijom "Gospodarske sveze", početkom 1928. godine. Otok Krk je proži-

⁸⁷ V. ZIDARIĆ, n. dj., 471.- 475.

vio razdoblje prve talijanske okupacije u kojemu je nestala tiskara "Kurykta". Krčke posujilnice završavaju kao i njihov pokretač i afirmator, gospodarski list *Pučki prijatelj*. Njihov zajednički *spiritus movens*, biskup Antun Mahnić, "krčki Raiffeisen", kao što reče I. Mahulja,⁸⁸ zauvijek je protiv svoje volje napustio otok 1920. godine. Iste godine je umro u Zagrebu.

Krčke kreditne zadruge ili posujilnice predstavljale su temelj modernog zadrugarstva na otoku. Njihov uspjeh povukao je za sobom formiranje ostalih oblika zadrugarstva, konzumnih magazina i proizvođačkih zadruga. Svi ovi zadružni oblici zajedno su gurnuli naprijed krčko gospodarstvo i njegova nositelja, krčkog seljaka. Za tadašnje gospodarske prilike kakve su vladale na otoku bio je to veliki korak naprijed. I to ne samo u čisto gospodarskom smislu, nego i u prosvjetnom, kulturnom, vjerskom pa i nacionalnome. Zadružne organizacije i društva na otoku pomogli su u podizanju općih životnih uvjeta stanovništva. Nestalo je lihvarstvo, poljodjelstvo je poprimito suvremene obrise, a stočni fond je oporavljen. Ovaj polet privremeno će zaustaviti Prvi svjetski rat, ali će druga talijanska okupacija otoka 1941. anulirati gotovo sve njegove rezultate.

SUMMARY

CREDIT COOPERATIVES ON THE ISLAND OF KRK AND THE ECONOMICAL JOURNAL *PUČKI PRIJATELJ* DURING THE FIRST DECADE OF 20TH CENTURY

During the late 19th and early 20th century economical situation on the island of Krk was difficult for the local peasantry which made the majority of the island population. Large debts, poor quality of soil, low level of agricultural techniques and rival foreign production all contributed to the difficult position of Krk peasantry. In 1899 the local clergy led by Antun Mahnić, the bishop of Krk, initiated the journal *Pučki prijatelj* whose main purpose was to improve the economical position of the peasantry. This effort was inspired by the similar actions in Slovenian provinces and Istria. The journal played an important role in the economical enlightenment of the peasantry and reported on the organization and activities of credit cooperatives. On Krk island the first cooperatives were founded in 1899. From 1911 *Pučki prijatelj* was published in Pazin and at the same time seven credit cooperatives or saving banks existed on the island of Krk. Only after the World War I the publishing of *Pučki prijatelj* was cancelled and during the same period further development of credit cooperatives was stopped.

Key Words: Island of Krk, credit cooperatives, journal *Pučki prijatelj*, Krk bishop Antun Mahnić

⁸⁸ PP IX. (1908.), 77.